

Калачевська Л.І.кандидат економічних наук, доцент
кафедри менеджменту ЗЕД та євроінтеграції
Сумського національного аграрного університету

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В ЕКОНОМІЧНО РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті на основі дослідження статистичної інформації та наукових розробок учених виявлені тенденції розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах. Окремо наведено критерії віднесення країн до держав із розвинутою економічною системою. Також надана характеристика виявлених тенденцій розвитку сільської місцевості у країнах із розвинутою економікою. Розкрито особливості економічної діяльності на сільських територіях та державної підтримки таких територій. Оцінено напрями розвитку інфраструктурного забезпечення та інноваційної активності у сільській місцевості економічно розвинутих країн.

Ключові слова: глобалізація, економічно розвинуті країни, послуги, сільське господарство, сільські території, тенденції.

В статье на основе исследования статистической информации и научных разработок ученых выявлены тенденции развития сельских территорий в экономически развитых странах. Отдельно приведены критерии отнесения стран к государствам с развитой экономической системой. Также дана характеристика выявленных тенденций развития сельской местности в странах с развитой экономикой. Раскрыты особенности экономической деятельности на сельских территориях и государственной поддержки таких территорий. Оценены направления развития инфраструктурного обеспечения и инновационной активности в сельской местности экономически развитых стран.

Ключевые слова: глобализация, экономически развитые страны, услуги, сельское хозяйство, сельские территории, тенденции.

Постановка проблеми. Поступовий перехід від економіки індустріального типу до постіндустріальної («економіки знань») за підвищення інтенсифікації глобалізаційних процесів активно впливає на розвиток сільських територій у світі. Початок ХХІ сторіччя характеризується кардинальними змінами у світовій економічній системі, що має ключовий вплив як на сільське господарство, так і на сільські території. Згідно зі статистичними даними FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних націй), на сільські території в світі у 2007–2017 роках приходилося понад 80% території, на якій проживало понад 40% населення [1].

Водночас необхідно відзначити, що визначальну роль у розвитку сільських територій у світі мали економічно розвинуті країни, що вимагає вивчення тенденцій розвитку сільської місцевості у цих державах. Вивчення тенденцій розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах є важливим і з погляду активізації розвитку сільської місцевості в Україні як одного із ключових напрямів посткризового відновлення національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах розкривали у своїх наукових дослідженнях такі вчені,

як В.В. Бойко, Т.Г. Васильців, В.В. Ковалевський, І.М. Куліш, О. Недбалюк, О.Ю. Панасюк, М.І. Стегней, Ю.О. Ярмоленко та інші.

Відзначаємо значний науковий доробок науковців щодо виявлення та характеристики проблем розвитку сільської місцевості в економічно розвинутих країнах. Водночас вважаємо доречним продовження досліджень у цій царині в контексті визначення та характеристики головних сучасних тенденцій розвитку сільських територій у країнах світу з розвинутою економікою.

Мета статті – розкрити та надати характеристику тенденціям розвитку сільських територій економічно розвинутих країн світу на основі аналізу статистичної інформації за 2007–2017 роки й оцінки теоретичних та практичних розробок науковців.

Виклад основного матеріалу. В межах дослідження викликає питання щодо віднесення країн світу до економічно розвинутих. Вважаємо доречним використати критерії класифікації, що запропоновані групою вітчизняних науковців на чолі з В.В. Ковалевським [2, с. 18]. Тоді поділ країн світу можливо здійснити за розміром валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення, і до економічно розвинутих країн будемо відносити країни з ВВП на душу населення понад 20 тис. дол. США.

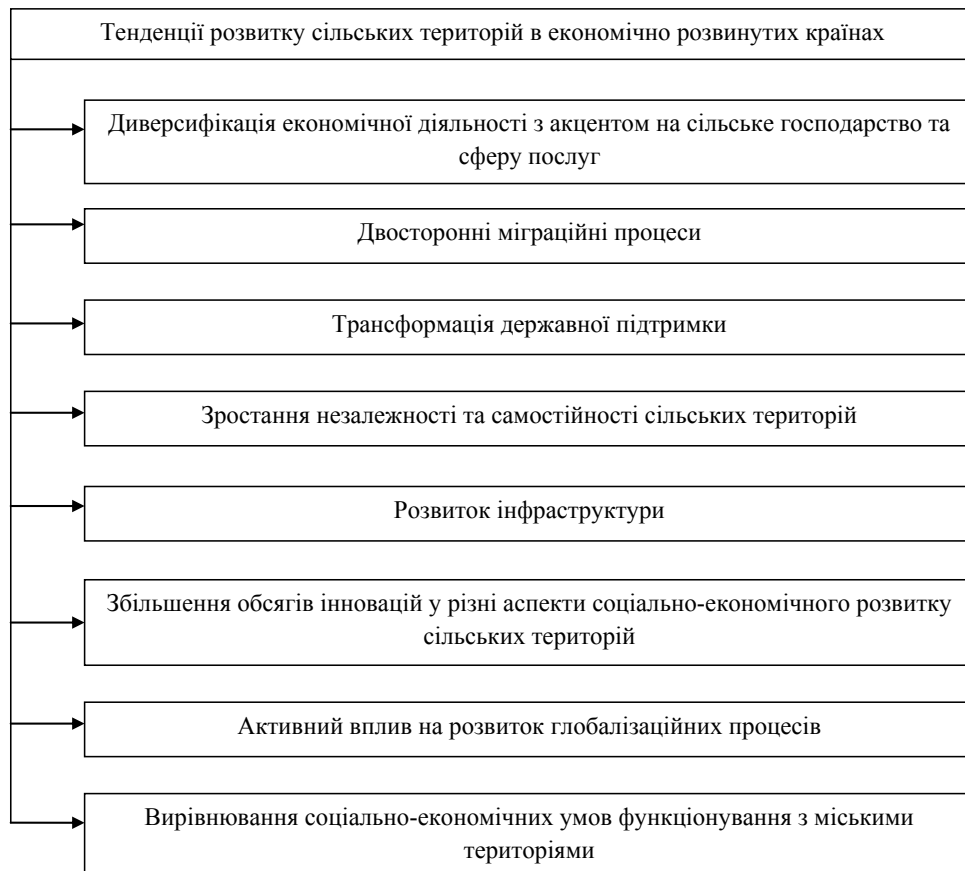
На розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах світу у період із 2007 до 2017 року впливало декілька ключових факторів: трансформаційні процеси у зв'язку з переходом на постіндустріальний тип побудови економічної системи; активізація глобалізаційних процесів; зростання попиту на екологічно чисту продукцію сільського господарства; підвищення частки зайнятих як фрілансерів; зростання світового попиту на агропродукцію. Наведені фактори привели до появи низки тенденцій розвитку сільської місцевості у країнах з таким типом економічної системи (рис. 1).

Однією з головних тенденцій, що вплинули на розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах, стала активна диверсифікація економічної діяльності, яка відбувалась у межах розвитку світової економіки та змін у її структурі в період дослідження.

Стосовно розвитку світової економіки можемо відзначити такі головні тенденції, як зростання світової економічної системи (+34,79% за період дослідження) за наявності різноспрямованих векторів зміни розмірів економіки світу у різні роки (зростання – 2007, 2008, 2010–2014, 2016–2017 роки;

зменшення – 2009, 2015 роки); випереджаюче зростання «третинного сектору» (+52,89% за період дослідження), що привело до збільшення його частки у світовому ВВП (+7,49% за період дослідження) до 63,05% в 2017 році; повільне зростання промисловості (+25,76% за період дослідження) на фоні різноспрямованих векторів її розвитку (зростання – 2007, 2008, 2011–2014, 2017 роки; зменшення – 2009, 2010, 2015, 2016 роки) та зменшення її частки у світовому ВВП (–2,15% за період дослідження) до 29,88% у 2017 році; значні проблеми у сільському господарстві починаючи з 2013 року за зниження його розмірів та частки у світовому ВВП до 7,07% у 2017 році [3; 4; 5].

З огляду на наведену статистику щодо світової економіки та сільського господарства і наукові напрацювання низки вітчизняних науковців [6, 7, 8, 9], можемо відзначити диверсифікацію економічної діяльності на сільських територіях економічно розвинутих країн, де перевага надається розвитку сільського господарства та сфери послуг. При цьому стосовно розвитку сільського господарства відзначаємо такі тенденції, як інтенсифікація виробництва сільськогосподарської продукції з активним

Рис. 1. Тенденції розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах

Джерело: власні дослідження.

залученням інновацій у рослинництво та тваринництво (нові сорти рослин, тварин, автоматизація процесів вирощування рослин, тварин та ін.); жорстка цінова конкуренція на національних та світових ринках сільгосппродукції; розвиток виробництва високомаржинальних агропродуктів, у тому числі джерел альтернативної енергії (біопаливо, паливні палети та ін.); різке зростання виробництва екологічно чистих (органічних) сільськогосподарських продуктів та агропродуктів, що зроблені за допомогою ручної праці («крафтова» агропродукція).

Під час дослідження тенденцій розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах на особливу увагу заслуговують виробництво органічних продуктів та «крафтових» агропродуктів. Так, згідно з даними Дослідного інституту органічного сільського господарства (Research Institute of Organic Agriculture (FiBL)), світовий ринок органічної продукції за 2007–2017 роки зріс на 328,57% і досяг у 2017 році обсягу 90 млрд. дол. США, з яких на економічно розвинуті країни припадає понад 60% [10]. Ринок крафтової агропродукції у світі за 2007–2017 роки збільшився на 412,46% та становив у 2017 році близько 115 млрд. дол. США, з яких на економічно розвинуті країни припадає понад 75% [11].

Різке зростання обсягів ринків органічної та «крафтової» агропродукції в економічно розвинутих країнах світу було викликане низкою факторів: високим рівнем сукупних доходів домашніх господарств; підвищенням кількості осіб, що пропагують здоровий спосіб життя; інформаційним та маркетинговим впливом виробників такої продукції; підтримкою державних та муніципальних інститутів; зростанням обсягів «зеленого» туризму. При цьому таке агровиробництво має низку суттєвих переваг для економік розвинутих країн: зростання кількості зайнятих у сільській місцевості; суттєве збільшення доходів та прибутків як агровиробників, так і окремих домашніх господарств; збільшення витрат на інновації та розвиток інфраструктури (особливо виробничої) у сільській місцевості; збільшення податкових надходжень у державний та місцеві бюджети, що дає змогу прискорити процеси вирівнювання розвитку сільських і міських територій.

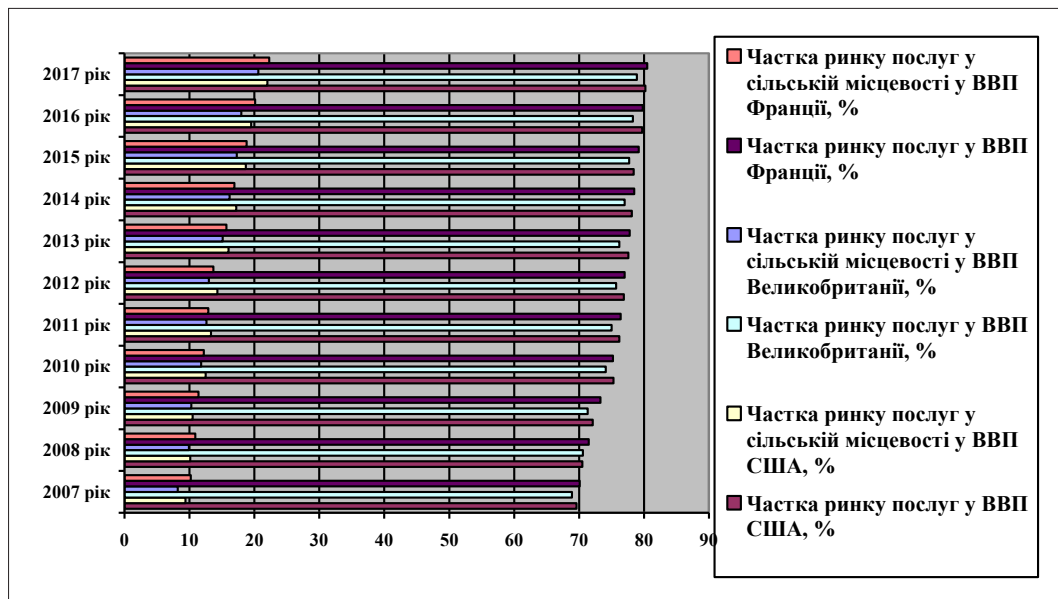
Переважання частки послуг у ВВП економічно розвинутих країн над «первинним» та «вторинним» секторами їх економіки відбувається за рахунок інтенсифікації розвитку цієї сфери у сільській місцевості. Диверсифікації економічної діяльності сільських мешканців за рахунок збільшення надання ними різноманітних послуг є головним аспектом розвитку сільської місцевості у цих країнах. До ключових послуг, що

мають активний розвиток у сільській місцевості економічно розвинутих країн, відносимо: «зелений» туризм та всі види послуг, які з ним пов'язані (інформаційні, консультаційні, транспортні та інші); торгові та побутові послуги; транспортні послуги; послуги, що пов'язані з обслуговуванням сільського господарства (інформаційні, консультаційні, транспортні, фінансові та інші). Серед нових послуг, що отримали розвиток у сільській місцевості держав із розвинутою економікою, необхідно відзначити ІТ-послуги.

Водночас оцінка частки сфери послуг, послуг у сільській місцевості у ВВП економічно розвинутих країн (США, Великобританія, Франція) вказує (рис. 2) на те, що сфера послуг у сільській місцевості значно відстає від сфери послуг загалом та у містах зокрема.

Серед факторів, що стимулюють розвиток сфери послуг у сільській місцевості в країнах із розвинутою економікою, можна назвати: зусилля державних та місцевих владних інститутів щодо розвитку ринку послуг на сільських територіях; міграцію частини міського населення на сільські території; активний розвиток та пропагування «зеленого» туризму. З іншого боку, зростання сфери послуг у сільській місцевості несе у собі такі самі переваги, що і виробництво органічної та «крафтової» агропродукції (див. вище). Серед проблем інтенсифікації росту ринку послуг на сільських територіях у економічно розвинутих країнах можемо назвати: проблеми з ефективністю надання державної та недержавної підтримки; дефіцит підготовлених кадрів; інертність сільського населення, особливо молоді; міграцію найбільш активних індивідуумів у міста.

Позитивним для сільських територій країн, що мають розвинуті економічні системи, є двосторонні міграційні процеси, коли на фоні міграції сільської молоді у міста у зворотному напрямі відбувається міграція людей старшого віку, що мають стабільне фінансове становище. Факторами, що викликають міграцію населення у сільську місцевість, тут є: отримання роботи фахівцями у межах розвитку сільських територій (менеджери, працівники освіти, охорони здоров'я та ін.); підвищення частки самозайнятих, у тому числі фрілансерів, які мігрують у сільську місцевість, переважно біля великих міст; покращення інфраструктури, особливо транспортної та інформаційної; пропагування здорового способу життя; нижча вартість нерухомості порівняно з містами. Водночас необхідно відзначити, що, незважаючи на наявність двосторонніх міграційних процесів, загалом частка сільського населення в економічно розвинутих країнах знижується. Так, згідно з даними FAO, у США з 2007 до 2017 року частка

Рис. 2. Динаміка частки ринку послуг, послуг у сільській місцевості у ВВП економічно розвинутих країн

Джерело: сформовано на основі [3; 4].

сільського населення знизилася на 1,73% до 18% у 2017 році, у Німеччині – на 2% до 24,3% у 2017 році, у Японії – на 6,3% до 5,7% у 2017 році, в Австралії – на 1,3% до 10,3% у 2017 році [12].

Визнавши важливість сільських територій для національних економічних систем, економічно розвинуті країни активно підтримують їх розвиток у межах відповідної державної політики. Необхідно відзначити наявність значної кількості моделей, механізмів та інструментів такої підтримки у цих країнах, що з урахуванням виявленої недостатньої ефективності стимулюючих впливів держави на початку ХХ сторіччя трансформуються з метою підвищення якості державної підтримки розвитку сільської місцевості (табл. 1).

Розкриваючи складники державної підтримки сільських територій в економічно розвинутих країнах (див. табл. 1), можемо відзначити використання в таких країнах різних складників за їх активної трансформації у контексті постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища і підвищення ефективності використання державного стимулювання.

Оцінюючи розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах, можемо відмітити, що зазначені країни, особливо що стосується країн – членів Європейського Союзу, відмовляються від централізації на користь децентралізації та підвищення рівня незалежності і самостійності таких територій.

Стосовно США необхідно зазначити, що вся державна політика цієї країни спрямована на збільшення рівня незалежності та самостійності

сільських територій [16; 17; 18]. Такий підхід дає змогу: підвищити ефективність засвоєння державних коштів та коштів інших донорів; збільшити якість управління; значно підвищити рівень економічного та соціального розвитку; збільшити обсяг отриманих доходів як сільською громадою взагалі, так і домашніми господарствами, що функціонують на її території зокрема.

Розкриваючи тенденції розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах, необхідно зазначити, що вони поступово відмовляються від прямих дотацій і субсидій таких територій на користь грантової підтримки з акцентом на розвиток інфраструктури. Так, згідно з даними Департаменту розвитку сільських територій США (USDA Rural Development), у розвиток сільської інфраструктури за 2007–2017 роки було інвестовано близько 25 млрд. дол. США, з яких 12% були надані державними інститутами [19]. Статистичні дані Євросоюзу свідчать, що на розвиток інфраструктури сільських територій за 2007–2017 роки було витрачено близько 80 млрд. євро, однак значна частина із зазначених коштів пішла на підтримку розвитку сільських територій нових членів ЄС [20].

Також ключовою тенденцією розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах є збільшення обсягів інновацій у різні аспекти соціально-економічного розвитку сільських територій. Необхідно відмітити, що у США фінансування інновацій для сільських територій має децентралізований характер за участі державних інститутів, а у ЄС таке фінансування

Таблиця 1

Складники державної підтримки сільських територій в економічно розвинутих країнах

Складник	Різновиди	Характеристика
Підхід	Закріплення підтримки в межах єдиного законодавчого акта	Централізація державного впливу на розвиток сільських територій за ключової ролі держави.
	Наявність значної кількості програм та нормативних документів	Децентралізація впливу на розвиток сільських територій за значної ролі держави.
Модель	Галузева	Акцент на розвиток сільського господарства за рахунок різних джерел підтримки, у тому числі державних і муніципальних.
	Перерозподільча	Акцент на вирівнювання розвитку сільських територій за активної підтримки держави.
	Територіальна	Комплексний розвиток сільських територій з максимальною ефективністю використання їх потенціалу за суттєвої підтримки державних владних інститутів.
Категорії державної підтримки (згідно з класифікацією СОР)	«Жовта скринька»	Акцент на фінансову та інші види прямої державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції.
	«Зелена скринька»	Акцент на грантову підтримку з державних та недержавних джерел розвитку сільських територій і збільшення їх самостійності, насамперед фінансової.
Інструменти підтримки	Прямі	Дотації, субсидії, компенсація відсотків за кредитами, пільги в оподаткуванні.
	Непрямі	Гранти, безкоштовне надання інформаційної та консультативної підтримки, безкоштовне підвищення кваліфікації або перекваліфікація мешканців сільських територій, стимулювання інвестицій у сільські території, стимулювання інноваційної діяльності у сільській місцевості.

Джерело: сформовано на основі [7, 13, 14, 15].

відбувається через Партнерство Європейських Інновацій (EIP) у межах його програми, що має назву «Продуктивність у сільському господарстві та його сталий розвиток» [21, с. 122].

Значний вплив на розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах мають глобалізаційні процеси, а саме: підвищення попиту на сільськогосподарські продукти у країнах, що розвиваються; перенесення промислових виробництв у країни з низькою оплатою праці та необхідність працевлаштування фахівців, що втратили робочі місця; зростання цінової конкуренції на міжнародних та національних ринках сільськогосподарської продукції; активні інвестиції у сільське господарство країн, що розвивають власні економічні системи; збільшення кількості іноземних туристів в межах «зеленого» туризму.

Суттєвим у контексті дослідження тенденцій розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах є вирівнювання соціально-економічних умов функціонування з міськими територіями. Покращення інфраструктури, збільшення кількості та якості послуг, зростання кількості робочих місць, вирівнювання

оплати праці, покращення соціального захисту сільського населення робить сільські території майже однаковими за соціально-економічними умовами з міськими територіями. Однак є і низка суттєвих проблем, а саме: проблеми культурного розвитку; значні коливання у якості надання освітніх послуг; доступ до послуг торгівлі та громадського харчування; логістичні витрати на отримання відповідних послуг.

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо відмітити, що сільські території економічно розвинутих країн динамічно розвиваються в умовах глобалізації з акцентом на економічну самостійність, диверсифікацію виробництва продукції (робіт, послуг), розвиток інфраструктури, активізацію інноваційної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Встановлено, що, з огляду на важливість сільських територій для світової та національних економічних систем, постала необхідність аналізу їх стану і характеристики тенденцій розвитку таких територій у сучасних умовах глобалізації з акцентом на дослідження розвитку сільської місцевості в економічно розвинутих країнах.

На основі аналізу статистичної інформації, теоретичних та практичних напрацювань науковців виявлені тенденції розвитку сільських територій у країнах із розвинутою економікою, до яких віднесено: диверсифікацію економічної діяльності з акцентом на сільське господарство та сферу послуг; двосторонні міграційні процеси; трансформацію державної підтримки; зростання незалежності та самостійності сільських територій; розвиток інфраструктури; збільшення обсягів інновацій у різні аспекти соціально-економіч-

ного розвитку сільських територій; активний вплив на розвиток глобалізаційних процесів; вирівнювання соціально-економічних умов функціонування з міськими територіями. Окремо, в межах наукової роботи, надана характеристика виявленим тенденціям розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах.

Подальші дослідження слід сконцентрувати на виявленні та характеристиці особливостей державної підтримки розвитку сільських територій в Україні та інших країнах світу.

Список використаних джерел:

1. Annual population. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA/visualize>.
2. Економіка зарубіжних країн: Навч. посібник. / За ред. В.В. Ковалевського. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 292 с.
3. GDP (current US\$). The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.
4. IMF Annual Report 2017. The International Monetary Fund (IMF). URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2017/eng/pdfs/AR17.pdf>.
5. Value of Agricultural Production. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QV/visualize>.
6. Ярмоленко Ю.О. Основні підходи до стратегічного планування сталого розвитку АПК України та європейський досвід / Ю.О. Ярмоленко // Теорія та практика державного управління. 2016. 4(55). С. 1–7.
7. Васильців Т.Г. Світовий досвід розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення економічної безпеки / Т.Г. Васильців, В.В. Бойко // Науковий вісник Полісся. 2016. № 3 (7). С. 15–21.
8. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. 2013. № 3. С. 125–133.
9. Куліш І.М. Державна політика розвитку сільських територій: світовий досвід для України / І.М. Куліш // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 3. С. 395–407.
10. The World of Organic Agriculture. FiBL & IFOAM – Organics International. URL: <https://shop.fibl.org/CHen/mwdownloads/download/link/id/785/?ref=1>.
11. The Structure of Agricultural Production. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <http://www.fao.org>.
12. Demographics. Country Indicators. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country>.
13. Пантелеєва О.І. Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза / О.І. Пантелеєва // Международный сельскохозяйственный журнал. 2010. № 4. С. 9–10.
14. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe / Edited by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO. 2009. Volume 49. URL: <http://econpapers.repec.org/bookchap/zbwiamost/49.htm>.
15. Сава А. Міжнародний досвід і наукова доктрина соціально – економічного розвитку сільських територій України / А. Сава // Міжнародний науковий журнал «Економічний дискурс». 2016. № 4. С. 17–25.
16. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / наук. ред. В. Борщевський. Львів: НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2012. 216 с.
17. Недбалюк О. Програми розвитку сільської місцевості як теорія, методологія і практика діяльності дорадчих служб в США / О. Недбалюк. Вінниця: Видавництво Вінницької громадської організації «Поділля-2000», 2005. 160 с.
18. Недбалюк О. Міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні / О. Недбалюк // Економіка і суспільство. Мукачевський державний університет. 2017. № 9. С. 89–94.
19. U.S. map featuring program funding and success stories for fiscal years 2007-2017. URL: <http://www.rurdev.usda.gov>.
20. General and regional statistics. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
21. Панасюк О.Ю. Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади / О.Ю. Панасюк // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 120–123.

Kalachevska L.I.

TENDENCIES IN DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN ECONOMICALLY DEVELOPED COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

The gradual transition from an industrial-type economy to a post-industrial ("economy of knowledge"), with the intensification of globalization processes, crucially influences rural development around the world. At the same time, it should be noted that economically developed countries play a decisive role in rural development around the world. It requires mastering tendencies of rural development in these countries. Mastering the tendencies of rural development in economically developed countries is also important due to enhancing of rural development in Ukraine as it represents one of the key ways for post-crisis recovery of national economy. Based on the statistical information and scientific researches, this article states that taking into account the importance of rural territories for world and national economic systems, it became necessary to analyze condition and characteristics of tendencies in the development of such territories under the current conditions of globalization, with an emphasis on mastering rural development in advanced economies. Based on the statistical information, theoretical and practical studies of scientists, tendencies in rural development in advanced economies have been identified, including: diversification of economic activity with an emphasis on agriculture and services sector; bilateral migration processes; state support restating; rise of rural independence and autonomy; infrastructure development; rise of innovations in various spheres of rural social and economic development; impact of globalization processes; equalization of social and economic conditions of rural functioning. Besides, this article suggests characteristic of revealed tendencies of rural development in economically developed countries. Features of rural economic activities and state support of such territories are revealed. Directions for the development of infrastructure provision and innovative activities of rural territories in advanced economies are assessed.

Key words: globalization, economically developed countries, services, agriculture, rural territories, tendencies.

УДК 338

Кудренко Н.В.кандидат економічних наук, доцент
Національного університету харчових технологій**Ніколаєнко С.М.**асистент кафедри обліку і аудиту
Національного університету харчових технологій**Мисник Н.С.**магістрант
Національного університету харчових технологій

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкривається поняття конкурентоспроможності, розглядаються основні шляхи та фактори підвищення конкурентоспроможності підприємства, стратегії конкурентної поведінки підприємства в залежності від масштабу конкуренції і оптимального поєднання видів діяльності.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, стратегія, фактори підвищення конкурентоспроможності підприємства, шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємства.

В статье раскрывается понятие конкурентоспособности, рассматриваются основные пути и факторы повышения конкурентоспособности предприятия, стратегии конкурентного поведения предприятия в зависимости от масштаба конкуренции и оптимального сочетания видов деятельности.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, стратегия, факторы повышения конкурентоспособности предприятия, пути повышения конкурентоспособности предприятия.